

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ В СЛОВАЧЧИНІ

Mušinka Mikuláš, Mušinka Alexander. Národnostná menšina pred zánikom? Štatisticky prehľad Rusinsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881-2001. – Prešov, 2011. – 608 s.

Рецензоване дослідження відкривається вступним словом, в якому автори наголошують, що у своїй праці викладають статистичні дані та інший фактичний матеріал з 260 русько-українських сіл Східної Словаччини, мешканці яких вважали себе русинами і сповідували «руську віру». У другій половині XIX ст. 90% мешканців цих сіл становили русини, а вже 2001 р. лише у 104 селах русини-українці долали межу в 20%. Нині процес асиміляції зайшов так далеко, що автори дослідження побоюються за майбуття русько-української меншини в Словаччині. Свої побоювання вони винесли у назву дослідження: «Народна меншина перед зникненням?».

Проблеми етнічної ідентифікації, історії і культури русько-української меншини Словаччини широко дискутувалися у словацьких мас-медіа та наукових виданнях. Активну участь у них брав відомий словацький фольклорист та етнолог русько-українського походження Микола Мушинка. Ним було опубліковано низку статей, в яких наголошувалося, що русини і українці Словаччини – це одна русько-українська меншина, яка є складовою українського етносу. 1997 р. ним було опубліковано брошуру «*Rusini-ukrajinci – jedna národnost*», що була перевидана 2011 р. В ній автор наголосив, що поділ русинів-українців на русинів та українців «є лише перехідним етапом до повної словакізації русинів-українців».¹

Історичну долю і перспективи подальшого існування етнічної меншини русинів-українців у Словаччині також розглянули Микола та Александр Мушинки у рецензованому дослідженні. При цьому вони наголошують, що в Словаччині вперше етнонім русини-українці у віршованій автобіографії ще 1851 р. вжив А. Кралицький:

*«Мой отець русский дякъ и мамка мнѣ милы,
Въ Вушних Чабинахъ хрестити велили.
Тамъ бо суть ті чесни люде Рускы-Українци,
Котри въ той чесности мене на дальше учили»*

[с. 7].

Вже у вступному слові автори дослідження підкреслюють, що багато русинів-українців, вихованих у словацьких школах і словацькими мас-медіа, не знають свого роду, родичів і прародичів, а тому: «якщо розвиток і надалі йтиме такими темпами, то незабаром русини-українці як народна меншина Словаччини може припинити існування» [с. 8].

Рецензоване дослідження складається зі вступного слова, двох частин, бібліографії та

резюме. Перша частина «Стислий виклад історії русинів-українців Словаччини» включає два розділи. У першому з них висвітлено історію русинів-українців Словаччини з найдавніших часів до кінця Першої світової війни. Появу русинів-українців на теренах Східної Словаччини автори пов'язують зі спустошенням краю монголо-татарами в 1241-1242 рр. та заселенням цих земель, по відході наїзників, руськими переселенцями з Галичини, Буковини і Подніпров'я. Але більшість руських сіл Східної Словаччини було засновано в часи так званої «волоської колонізації» Карпат у XIV-XVII століттях. Рухливі пастухи у латиномовних документах згадуються як «*Valasie seu Rutheni*» («Волохи чи русини»). Тож «волоська колонізація» у Східній Словаччині була руською, а слово «волох» означає пастух овець. Про руську етнічну належність цих пастухів свідчить і той факт, що за часів «волоської колонізації» на теренах Східної Словаччини не було засновано жодного румунського села.

У XV-XVI століттях угорські землевласники обкладали руських землеробів і пастухів натуральними і грошовими податками та різними повинностями, що записувалися до спеціальних книг («урбаріїв»). Для русинів, які господарювали на неврожайних гірських землях, вони були непосильними.

Тож руські пастухи і землероби часто робили наскоки на маєтки угорських землевласників. З XV ст. серед русинів набирає поширення розбійництво. Так, розбійники Федора Головатого з Руської Волової 1493 р. надіслали погрозливого листа до м. Бардієва. А в XVII-XVIII століттях на теренах Східної Словаччини діяли розбійницькі загони Сенька, Баюша, Савка та інші [с. 14-16].

1773 р. в Угорщині було проведено перепис населених пунктів за віросповіданням і розмовною мовою їхніх мешканців. Тоді у Словаччині налічувалося 300 чисто руських сіл: у Шариському комітаті – 137, Земплинському – 149, Спіському – 14. Крім того, в Шариському комітаті було ще 17 змішаних словацько-руських сіл [с. 17-18].

Пробудження етнічної свідомості і поживлення культурного життя русинів-українців Словаччини автори дослідження пов'язують із революційними подіями 1848-1849 рр. та діяльністю А. Добрянського і О. Духновича. Перший розробив проект об'єднання русинів Закарпаття з галичанськими та буковинськими русинами і домагався його реалізації, а другий став реалізатором ідеї піднесення культурного та освітнього життя русинів-українців. Але всі здобутки культурного

¹ Mušinka Mikuláš. *Rusini-ukrajinci – jedna národnost*. – Prešov, 2011. – S. 12.

життя були ліквідовані 1867 р. Почалася всеохоплююча насильницька мадяризація. Вона призвела до того, що на початок ХХ ст. кількість руських шкіл скоротилася з 247 у 1834 р. до 23 у 1906 р. А вже 1912 р. у Східній Словаччині було лише 9 руських шкіл [с. 24].

Автори дослідження наголошують на тому, що в житті русинів-українців важливу роль відіграла церква. До кінця ХV ст. православні етноісторичного Закарпаття належали до Перемишляської єпархії. У ХV ст. з Перемишляської єпархії було виділено Мукачівську єпархію, до якої належали і русини-українці Словаччини. Унію православних етноісторичного Закарпаття з Римською церквою було проголошено 24 квітня 1646 р. в м. Ужгороді [с. 13-14]. Важливу роль у житті місцевої греко-католицької церкви відіграв уродженець руського села Ольшавиць зі Східної Словаччини єпископ Емануїл Ольшавський, яким в Ужгороді було засновано духовну і учительську семінарію [с. 17]. Але найвидатнішим релігійним і культурним діячем етноісторичного Закарпаття був уродженець села Бенятина Собранецького округу Андрій Бачинський (1732-1809). Він домігся відокремлення Мукачівської греко-католицької єпархії від римсько-католицької єпархії, заснував школи, видавав книги, переніс осідок єпархії з Мукачєва до Ужгорода, зробив перепис віруючих і т. п. За його підрахунками, на 1806 р. єпархія налічувала 724 фарності, 1660 філіали, 541963 віруючих греко-католиків, з них 345786 русинів-українців, 113255 румунів, 33786 угорців та 5146 словаків. А тогочасну русько-українську інтелігенцію краю представляли 705 священиків, 86 монахів, 100 учителів і 120 семінаристів [с. 19].

Важливою подією в житті русинів Словаччини стало виділення 1816 р. з Мукачівської єпархії Пряшівської греко-католицької єпархії. До неї відійшли 193 фарності зі 148987 віруючими. З того часу м. Пряшів стало релігійним і культурним центром русинів-українців Словаччини [с. 20].

У другому розділі дослідження висвітлено історію русинів-українців Східної Словаччини від закінчення Першої світової війни і включення населених ними земель до складу ЧСР і аж до наших днів. При цьому руські села на захід від Ужгорода не були включені до складу Підкарпатської Русі, а стали складовою частиною Словаччини. Чехословацькі власті зобов'язувалися надати Підкарпатській Русі автономію, визначити русько-словацький етнічний кордон, вирішити мовне і шкільне питання. Вже 4 грудня 1919 р. 15 визначних чеських мовознавців визнали, що мова русинів «беззаперечно малоросійський діалект, а тому у школах мали б завести галичанський варіант української мови». На основі цього рішення І. Панькевич 1922 р. розробив «Граматику руської мови». Це не лише сприяло розвитку народної освіти,

а й відіграло помітну роль у відродженні етнічної ідентифікації русинів-українців. Уже в 1923 / 1924 н. р. на теренах Східної Словаччини працювали 9 державних і 87 церковних шкіл, одна учительська та одна богословська семінарії, а також одне училище. Крім того, на пробудження етнічної свідомості русинів-українців Східної Словаччини працювало кілька газет і часописів, Руський дім, театр у Пряшеві тощо [с. 28].

Не дивлячись на агресивну антируську політику клерикало-фашистського режиму Словаччини, у грудні 1940 р. русинами-українцями, без майже 20 тисяч русинів-українців Собранецького, Спільського та Михаловецького округів, що відійшли до Угорщини, визнали себе 69116 осіб. Репресії режиму Й. Тісо проти національно-свідомої русько-української інтелігенції спричинили втечу молодих людей до СРСР. Згодом вони воювали проти фашизму у складі чехословацького армійського корпусу, а близько 500 русинів-українців були учасниками Словацького національного повстання [с. 29].

Після Другої світової війни на основі чехословацько-радянського договору від 1946 р. русини-українці Східної Словаччини залишилися у складі Словаччини. Їм було обіцяно широку автономію. Створена Українська народна рада Пряшівщини (УНРП) у своїй роботі користувалася російською мовою, ініціювала відкриття багатьох шкіл і гімназій у Гуменному з російською мовою навчання. При цьому чисельність русинів-українців Східної Словаччини скорочувалася; вже 1947 р. понад 12 тис. переселилися в Рівненську та Волинську області України, а 20 тис. – у промислові центри Чехії і Словаччини. Певну роль у цих процесах відіграла боротьба урядових кіл із визвольними змаганнями українців під проводом С. Бандери. В антиукраїнській пропаганді слова «бандеровець» та «українець» ототожнювалися. Крім того, неофіційною пропагандою поширювалися чутки про те, що всіх, хто визнає себе українцем, переселять в Україну. А боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» супроводжувалася переслідуваннями українсько орієнтованої інтелігенції. Все це призвело до того, що 1950 р. лише 48231 особа. визнавали себе русинами-українцями [с. 30-31]. Ця політика супроводжувалася ліквідацією 28 квітня 1950 р. Греко-католицької церкви, переслідуванням її священиків та передачею її майна Православній церкві.

У 1950 р. в Словаччині було розпочато програму «українізації». В ході її реалізації всі російськомовні школи було переведено на українську мову навчання, відкрито шість нових україномовних середніх шкіл, у сімох словацьких технічних училищах відкрито групи з українською мовою навчання, у двох вищих навчальних закладах

Пряшева відкрито кафедри української мови і літератури, понад 100 випускників українських середніх шкіл направлено на навчання у вищі навчальні заклади України, відкрито Музей української культури у Свиднику, театр у Пряшеві і т. ін. [с. 33]. Все це сприяло етнічній консолідації та зростанню національної свідомості українців Словаччини.

Українська інтелігенція Словаччини підтримала реформи, розпочаті 1968 р. «Празькою весною». Автори наголошують, що, придумавши її радянськими танками, нові правителі КПЧ розгорнули переслідування діячів української культури і науки. Тоді було ув'язнено Ю. Бачу, П. Гроцкі, А. Коцурову, П. Мурашко, переслідувано М. Шмайду, І. Мацинського, В. Ковалю, В. Даця, М. Гірека, М. Мушинку та багатьох інших [с. 34].

У ході «Нижньої революції» 1988 р. в КСУП розгорнулися дискусії навколо самоназви русинів-українців Словаччини. Автори дослідження підкреслюють, що під час переписів виняткова більшість русинів-українців зголошувалися належними до «руської» етнічної спільноти, що етнонім «русинська» народність у народній мові ніколи не існував [с. 31]. Між тим, ряд членів КСУП запропонували користуватися етнонімом «русини», створили Організацію «Русинське відродження» («*Rusinska obroda*»). Так русько-українську меншину Словаччини було розколото на українців і русинів. Тож у ході перепису 1991 р. 16937 осіб зголосилися русинами, а 11847 осіб – українцями. Під час перепису 2001 р. українцями зголосилися 10814 осіб, а русинами – 24201 особа [с. 35]. При цьому інколи в сім'ї одні члени називали себе русинами, другі – українцями, а треті – словаками. Така нестабільність етнічної свідомості, відрив інтелігенції, яка переважно живе в містах і словакізується, від народу, постійне скорочення україномовних шкіл, видань читачів, політика словакізації обрядів і віруючих греко-католицькою церквою, прословацька політика православної церкви, що свої видання видає словацькою мовою і т. ін. – основні чинники поступової словакізації русинів-українців. Цьому сприяє також поділ русько-української меншини на русинів і українців. Такий поділ призвів до того, що ні русини, ні українці у більшості сіл Східної Словаччини не долають 20% ліміту чисельності населення сіл, а тому не користуються правами етнічних меншин і, як наслідок, асимілюються. Якщо в 1880-1910 рр. у 260 селах Східної Словаччини руськими вважали

себе понад 50% їх мешканців, то 2001 р. лише в 104 селах русини і українці разом становили понад 20% їх мешканців [с. 36-39].

Другу частину рецензованого дослідження становлять таблиці і текстові сторінки до них. Зміни в етнічному складі населення кожного з 260 русько-українських сіл протягом 1881-2001 рр. розкриває окрема таблиця. З таблиць довідуємося про словакізацію русинів-українців, що активно тривала і триває із включенням населених ними територій до складу Словаччини. Так, 1921 р. в с. Руському русини-українці становили 70,17% його населення, а 2001 р. вже жоден мешканець не ідентифікував себе руським (русином) чи українцем. Нині словацьке село має назву Руське. Така ж ситуація в с. Детрику, в якому 1921 р. 93,08% мешканців становили русини-українці, а вже 2001 р. жоден його мешканець не називав себе русином чи українцем. 1921 р. в с. Руській Бистрій 98,59% його мешканців становили русини-українці, а 2001 р. тут разом русини і українці становили лише 3,91% його мешканців. Такі процеси відбувалися і в с. Давидові, в якому 1921 р. 88,72% населення становили русини-українці, а 2001 р. їхня частка заледве досягла 0,12%. Асимілятивні процеси охопили всі русько-українські села. Тому автори дослідження виражають побоювання, що вже найближчим часом русини-українці як етнонаціональна меншина в Словаччині можуть зникнути.

До кожної з таблиць додається текстова сторінка. З неї можна довідатись про першу письмову згадку кожного села, його власників, кількість садиб і мешканців у різні історичні часи, роки спорудження церков, віросповідність його мешканців, прізвища священників, старост, визначних уродженців сіл і т. ін.

У списку використаної літератури автори наводять 169 праць і збірників документів.

При перевиданні рецензованого дослідження авторам слід би перенести до вступного слова зі с. 41-42 відомості про територію розселення русинів-українців у Східній Словаччині, про поділ їхньої мови на бойківську і лемківську говірки та про те, що дослідники відносять їх до етнографічної групи українців-лемків.

Загалом праця М. Мушинки і А. Мушинки – ґрунтовне дослідження, яке розкриває історичне минуле русинів-українців Східної Словаччини, сучасне їх буття та нерадінні перспективи збереження себе як етнонаціональної меншини.

Тиводар М. П. (Ужгород)